

6. પરીક્ષા

પન્નાલાલ પટેલ

જન્મ : ઈ.સ. ૧૯૧૨ મૃત્યુ : ઈ.સ. ૧૯૮૮

પન્નાલાલ નાનાલાલ પટેલનો જન્મ માંડલી (હાલ રાજસ્થાનમાં આવેલા) ગામમાં થયો હતો. તેમણે ઈડરમાં રહી માત્ર ચાર અંગ્રેજી ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમ છતાં ગુજરાતી સાહિત્યના પ્રથમ પંક્તિના સર્જક તરીકે નામના મેળવી હતી. તેમણે ‘વળામણાં’, ‘મળેલા જીવ’ અને ‘માનવીની ભવાઈ’ જેવી નવલકથાઓ તથા ‘સુખદુઃખનાં સાથી’, ‘વાત્રકને કાંઠે’, ‘ઓરતા’ જેવા વાર્તાસંગ્રહો આપ્યા છે.

ગ્રામજીવનું નિરુપણ કરવામાં પન્નાલાલ સફળ રહ્યા છે. તેમના સર્જનને ધ્યાનમાં રાખી તેમને ‘રણજિતરામ સુવર્મચંદ્રક’

તથા ‘ભારતીય જ્ઞાનપીઠ’ પુરસ્કાર પ્રાપ્ત થયેલા છે.

નાનપણમાં તમે જે વાર્તાઓ દાદા-દાદી પાસે સાંભળતાં તે મોટેભાગે લોકવાર્તાઓ હતી. હવે તમે વાંચો છો, ભણો છો તેમાંની મોટાભાગની ટૂંકીવાર્તાઓ હોય છે.

શું ફેર અથવા તફાવત છે આ બે વચ્ચે ? લોકવાર્તાના કોઈ એક લેખક કે લેખિકા ન હતાં. ટૂંકીવાર્તા કોઈ લેખક કે લેખિકા ચાહીને, સમજી-વિચારીને એને કલાત્મક બનાવવાના ઈરાદા સાથે લખે છે.

એ લોકો પણ કોઈ અસરકારક, બોધદાયક, રહસ્યમય, રસ પડે તેવો જીવનપ્રસંગ પસંદ કરે છે. પણ તેમની રજૂઆત અથવા કહેવાની રીત કલાત્મક હોય છે.

ટૂંકીવાર્તા એ સાહિત્યપ્રકાર અંગ્રેજી સાહિત્યમાંથી આપણે અપનાવ્યો. એમાં કલાત્મકતા લાવવા માટે માનવતાનો, સમભાવનો, હાસ્ય કે કરુણનો, ઉત્સાહ કે વીરતાનો ભાવ ખાસ કાળજીથી ચોટદાર રીતે રજૂ કરવામાં આવે. એમાં ભાષાના વપરાશની ખૂબ ચીવટ રાખવામાં આવે. ખાસ શબ્દપ્રયોગો, અલંકારો, દૃષ્ટાંતો, સંવાદો, વર્ણનો, સમજૂતીથી તેને શણગારવામાં આવે. માનવજીવનના સંબંધો, તેની આશા-આકાંક્ષા, તેની સમસ્યાઓ-સિદ્ધિઓ, સ્વભાવ-લાગણીઓનું ઝીણવટથી અવલોકન કરી તેને સચોટ રીતે રજૂ કરવામાં આવે. વાર્તાના આરંભમાં પહેલા પેરેગ્રાફમાં ભીંત ઉપર બંદૂક લટકતી બતાવી હોય, તો એ અંત સુધીમાં ફૂટે ને એનું રહસ્ય જાણી વાચક ‘વાહ !’ કહી બેસે તેવી તેની કલાત્મકતા હોય છે.

ગુજરાતીમાં ટૂંકીવાર્તાને ધૂમકેતુ, પન્નાલાલ પટેલ, જયંત ખત્રી, માય ડિયર જ્યૂએ નવી ઊંચાઈ આપી છે.

એક નાનકડો નિશાળિયો બીજાની ચિંતા કઈ રીતે કરે છે ? બીજાને કઈ રીતે ઉપયોગી થાય છે ? આવા પ્રશ્નોના જવાબ આ વાર્તામાંથી મળશે. ખરેખરી પરીક્ષા તો ઈન્સ્પેક્ટરની થાય છે. જો કે તે એમાં પાસ પણ થાય છે એવી ચોટ આ વાર્તામાંથી તમને સમજાશે.

સૂર્ય ઊગ્યો. ઘઉં ચણાના મોલ ઉપર સોનું છાંટવા લાગ્યો...

વસંતનો વાયરો મોલ ઉપરનું સોનું સાંભરવા માંડ્યો...

પક્ષીઓનું ટોળું વાયરાની પાછળ પડ્યું. પાંખોનો વીંજણો વીઝતું હવામાંનું સોનું ધરતી ઉપર પાછું ધકેલાતું હતું...

ગામમાંથી ગાયભેંસનું ધણ છૂટ્યું. ધરતી ઉપર વેરાયેલું સોનું મોઢે મોઢે ફંફોળતું જતું ખાતું હતું. શાળાએ જવા છોકરાં હાલ્યાં, મોલ જોતાં, હવા ખાતાં, પક્ષીઓના માળા પાડતાં, ખેતર શેઢેથી પસાર થતી રૂપેરી પગદંડી પર સોનેરી પગલાં પાડતાં...

એક છોકરો બોલી ઊઠ્યો : ‘ઉપાડો પગ. આજે મારે પરીક્ષા આપવાની છે. ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ કાલના આવેલા છે.’

‘તારે આપવાની છે. અમારે શું?’ ચારેયમાં મોટો છોકરો મશ્કરીમાં બોલી ઊઠ્યો.

‘અમને ઓછી શિષ્યવૃત્તિ મળવાની છે?’ ત્રીજાએ ટાપસી પૂરી.

‘તમે અરજી કરો તો તમનેય મળે.’ ઉમેર્યું : ‘પણ તમે કાંઈ મારા જેવા ગરીબ નથી.’ પહેલો ‘પણ તને જ ક્યાં મળી છે?’ તમારા દસની પરીક્ષા લેશે ત્યારે ને મહાદેવ?’ વડાએ કહ્યું. ‘ને કેમ જાણ્યું કે પહેલા ત્રણમાં તું આવીશ?’ ચોથોય વાતમાં પડ્યો.

‘એમ તો નહીં પણ પહેલો આવીશ’ મહાદેવે સગર્વ કહ્યું.

‘કહેવાય નહીં હોં, મહાદેવ.’ વડાએ કહ્યું. ‘આડે દિવસે દોડે ને દશેરાએ ઘોડું નય દોડે !’

‘ન શું દોડે? એવી પાટી મેલાવું કે —’

ત્રીજો વચ્ચે બોલ્યો : ‘મણિયાને તું કમ ન જાણતો. છઠ્ઠા (ધોરણ)માં પહેલે નંબરે આવ્યો જ હતો ને વળી?’

‘એ તો હું માંદો —’

ચોથો બોલી ઊઠ્યો : ‘ને નટુડો ઓછો છે કે? એમાં પાછા એના બાપા હેડ માસ્તર છે.’

બીજાએ ત્રીજી વાત કરી : ‘મને તો લાગે છે કે બચુડાના મામા મામલદાર છે તેથી એને તો મળવાની જ.’

‘ને ધનશંકરના માસા? એ જ મને કહેતો હતો કે વિદ્યાધિકારીના હેડક્લાર્ક છે. એમના જ હાથમાં બધું.’

મહાદેવ ન ડગ્યો : ‘ના રે ના. એવું હોત તો પરીક્ષા જ ન લેત. ખાલી તમે ઘોડાં દોડાવો છો.’

વડાએ કહ્યું : ‘ઠીક ભાઈ, જોઈએ છીએને ! મામાનું ઘર કેટલે દીવો બળે એટલે.’

‘હા હા દીવો બળે એટલે ! પહેલો નંબર લાવું.’ મહાદેવ તાનમાં હતો.

‘સારું તો તો, કેમ ભાઈ શંકા?’ ત્રીજાએ વડા પાસે ટેકો માગ્યો.

‘હાં વળી. આપણા ગામનું નાક રહેશે. પહેલો આવીશ તો દર મહિને પંદર (રૂપિયા), બીજાને દસ ને ત્રીજો આવીશ તોય — પાંચ. પાંચેય ક્યાં છે ગાંડા !’

ત્રીજાએ લાગ સાધ્યો : ‘ને આપણને ઉજાણી મળશે.’ ચોથાએ પાકું કર્યું : ‘હોં ને મહાદેવ?’

‘નક્કી જાઓ.’ મહાદેવ મંજૂર થયો...

આ રીતે આ ચારેય છોકરા જીભના ઝપાટા મારે છે ને ચાલી રહ્યા છે. અડખે-પડખે લઈ રહેલી ઉંબીઓને પસવારતા જાય છે. મોલ ઉપર બેસવા જતાં પક્ષીઓ ઉડાડતા જાય છે. દૂર દેખાતાં ઝાડનાં ઝુંડમાં નિશાળ સામે લાંબી નજર નાખી લે છે. ચારે દિશે પથરાઈ રહેલા મોલની ઉપર નજર એમની ફરતી રહે છે....

એકાએક મહાદેવની નજર થંભી જાય છે. અટકીને ઊભો રહે છે. બોલી પડે છે : ‘ખાઈ જવાની !’

પેલા ત્રણેય અટકે છે. મહાદેવની નજર ભેગી નજરને ગૂંથે છે. પેલી બાજુના ખેતર તરફ જુએ છે. પાણી સરખો ફૂંણો ફૂંણો ઘઉંનો મોલ છે. સારસ પક્ષી તરતું હોય એવી એક ગાય છે. ધીમે ધીમે ચાલે છે ને ખાતી જાય છે.

‘કાપલો કાઢી નાકવાની !’ મહાદેવના પગ જમીન સાથે જડાઈ ગયેલા લાગતા હતા.

‘તારી માસીના ખેતરમાં લાગે છે.’ શંકાએ અટકળ કરી.

ત્રીજાએ કહ્યું : ‘શેઢા પર છે.’

મહાદેવ વિચારમાં હતો. બોલ્યો તે પણ વિચારતો હોય એવી રીતે : ‘આ પા કે પેલી પા. પણ ખાવાની તો ઘઉં જ ને !’

ગામ તરફ એણે નજર દોડાવી. દૂર કોઈ માણસને જોયું. બૂમ પાડીને કહેવા લાગ્યો : ‘એ મારી માસીને ત્યાં કહેજો કે ગાય —’ વળી થયું : ‘ક્યારે આવશે ને ક્યારે હાંકશે ? એટલામાં તો કાપલો કાઢી નાખશે !’

મહાદેવે શંકા સામે દફતર ધર્યું, ‘લે ને શંકા. ગાયને હું હાંકતો આવું.’

શંકાએ દફતર લીધું. યાદ આપ્યું : ‘તારે લ્યા પરીક્ષા છે ને —’

‘આવ્યો આમ.’ મહાદેવે પાટી લગાવી. મોલ ઉપર ઊડતી ઊડતી સમડી જતી હોય એવું એનું માથું દેખાતું હતું. કહેતો હતો : ‘તમે તમારે હેંડતા થાઓ. આવ્યો હું તો આમ !’

હરાયું ચરેલી ગાય ! મસ્તાન હોય એમાં નવાઈ શી ?

મહાદેવ મન કરીને ઢેફાં મારે પણ ચરબીભરી ગાયને તો લાડનાં લટકાં હતાં. એટલેટલામાં સોટું પણ ન હતું. શેઢા ઉપરથી આકડાનો એક ડોરો ભાંગ્યો. પણ ગાયને તો ચમરી જાણે શરીર પરથી માખો જ ઉડાડતી હતી.

માંડ માંડ માસીનું ખેતર વટાવ્યું. તો બીજું પાછું કાકાનું આવ્યું. કાકા ખારીલા હતા. ‘પણ એટલે કાંઈ ગાયને ઘઉં ખાવા દેવાય ?’

તો ત્રીજું ખેતર ગામના એક ગરીબનું હતું. મહાદેવને થયું : ‘ના, ના, નારજીકાકાને આ આટલું એક ખેતર છે ને — કાપલો કાઢી નાખશે !’

ને વળી ગાયને આગળ હાંકી... મહાદેવમાં અધીરાઈ ને અકળામણ વધવા લાગી...

એક લાકડું હાથમાં આવતાં ગાયને ઝૂડવા માંડી. ગાયે મારવાનો ઈરાદો હોય એ રીતે મહાદેવ સામે જોયું, પણ છોકરો એને મારવા સરખો ન લાગ્યો. એટલે પછી આડાઅવળે દોડવા માંડ્યું.

નારજીકાકાનું ખેતર પૂરું થયું. મહાદેવને થયું : ‘જાઉં.’ પણ શંકાનું જ એ ખેતર હતું : ‘એને થશે મારા જ ખેતરમાં મૂકી આવ્યો ?’

મહાદેવની અકળામણનો પાર ન હતો. શાળા તરફ જઈ રહેલાં છોકરાનાં હવે માથાં પણ નહોતાં દેખાતાં. મહાદેવે ઢીલા પડતા મનને મજબૂત કર્યું : ‘આટલું ખેતર કાઢીને મેલીશ ને પાટી કે —’

ત્યાં તો પોતાના જ ખેતરમાં ગાય પેઠી. મહાદેવની મૂંઝવણે હવે માઝા મૂકી. એની ગતિ ગામ તરફ પાછી હતી ને સૂરજની ગતિ શાળા તરફ વધતી જતી હતી.

અકળામણમાં રડવા સરખો થઈ ગયો. ગાયને ભાંડતો ગયો, મારતો ગયો ને વળી વળીને પાછું જોતો ગયો.

પણ પોતાનો શેઢો વટાવ્યો ત્યાં જ એનો ગભરુ જીવ રડી ઊઠ્યો : ‘આ તો પેલાં ખુશાલમાનું ખેતર આવ્યું ! એમને કોઈ હળ હાંકનાર તો છે નહીં ને ગામમાંથી લોકોનાં હળ માગીને આટલું ખેતર વવરાવ્યું છે. એટલેથી હાંકી લાવી મેલી મેલીને ખુશાલમાના ખેતરમાં મેલવી ?!’... ને ભલો મહાદેવ રડતો ગયો, માથા ઉપર આવવા કરતા સૂરજ સામે જોતો ગયો ને અલમસ્ત ગાયને ઝૂડતો ગયો.

એમાં વળી વાડ નડી. કાઢવી ક્યાં થઈને ?

ને મૂંઝાયેલો મહાદેવ, વાડમાં છીંડું પાડતો ગયો, નાકને નસીકતો ગયો, પસીનો લૂછતો ગયો ને રડતો રડતો પાછી વળેલી ગાયને ભાંડતો ગયો : ‘એ પાછી ક્યાં જાય છે ?... અહીં છીંડામાં મરને...’

દોડીને મહામહેનતે ગાય વાળી. છીંડા વાટે બહાર કાઢી. ને અજબગજબની મુક્તિ અનુભવતા મહાદેવે જમના હાથમાંથી છૂટ્યો હોય એ રીતે શાળા તરફ એવી તો મૂઠીઓ વાળી ! મોલની સપાટીએ ‘સનનનન’ કરતો છૂટેલો તોપનો કોઈ ગોળો જોઈ લ્યો !

પણ પહોંચ્યો ત્યારે શિષ્યવૃત્તિની પરીક્ષા શરૂ થઈ ચૂકી હતી !

દસમા વિદ્યાર્થી તરીકે શિક્ષકે એને ઈન્સ્પેક્ટર આગળ ઊભો કર્યો.

ઈન્સ્પેક્ટરે મહાદેવ સામે જોયું. એનો આખો ચહેરો આંસુથી ખરડાયેલો હતો. અંગે પણ પસીનામાં રેબઝેબ હતો. સવાલ કર્યો : ‘કેમ ભાઈ, મોડો પડ્યો ?’

મહાદેવ રડતો ગયો ને પોતાની કથની કહેતો ગયો : ‘ઘઉંના મોલમાંથી ગાય હાંકવા ગયો હતો સાહેબ.. જતાં તો જઈ લાગ્યો પણ મારે આ ગાયને કોના ખેતરમાં છોડવી સાહેબ ? એટલે પછી ખેતરોની બહાર ગાયને કાઢવા રહ્યો એમાં મને —’

ઈન્સ્પેક્ટરે જોયું તો મહાદેવની આંખોમાં આંસુ ન હતાં, પણ માનવતાની સરવાણી હતી. પોતાનેય પૂછતી હતી. : ‘કોના મોલમાં મારે એ હરાઈ ગાયને મૂકવી સાહેબ — આપ જ કહો ?!’

ને જાણે ઈન્સ્પેક્ટર પોતાના મનની વાત બબડી પડ્યા : ‘પાસ છે, જા.’ ખ્યાલ આવતાં શિક્ષકને હુકમ કર્યો : ‘આપો એને પેપર.’

મહાદેવનાં આંસુ આનંદમાં ફેરવાઈ ગયાં. અંગ ઉપરના પસીનામાં પ્રકાશે — શક્તિએ પ્રવેશ કર્યો. પેપર લઈને મંડી પડ્યો...

●

ટિપ્પણ

મોલ - પાક **વાયરો** - પવન **સાંભરવા માંડ્યો** - એકઠું કરવા લાગ્યો **વીંજણો** - પંખો **ધણ** - ગાયોનું ટોળું **શિષ્યવૃત્તિ** - તેજસ્વી વિદ્યાર્થીને અભ્યાસ માટે મળતી આર્થિક સહાય **વિદ્યાધિકારી** - કેળવણી અધિકારી **હેડકલાર્ક** - મુખ્ય કારકુન **ઉંબીઓ ઘઉં** - જવ ઇત્યાદિ ધાન્યનાં ડૂડા **પસવારતાં** - પંપાળતાં **હરાયું** - રખડતું, છૂટું ફરતું, અંકુશ વગરનું **મસ્તાન** - મદભર્યું **ઢેફાં** - માટીના કઠણ ટુકડા **લાડનાં લટકાં** - ગમતી બાબત **સોટું** - સોટી, લાકડી **ખારીલા** - ઈર્ષ્યાળુ **ગભરુ જીવ** - નિર્દોષ, ભોળો જીવ **જમ** - યમ (અહીં) મૃત્યુ સરવાણી-નાનું ઝરણું

રૂઢિપ્રયોગ

મંડી પડવું - શરૂ કરવું **ટાપસી પૂરવી** - ચાલતી વાતને ટેકો આપવો **પાટી મેલાવવી** - દોડાવવું **પસીનામાં રેબઝેબ થઈ જવું** - પરસેવે લથબથ થઈ જવું **માઝા મૂકવી** - મર્યાદા ત્યજી દેવી **દશરાએ ઘોડું ન દોડવું** - ખરે સમયે ઉપયોગમાં ન લાગવું **ખાલી ઘોડાં દોડાવવાં** - નકામા વિચારો કરવા **ગામનું**

નાક રહેવું - ગામની પ્રતિષ્ઠા સચવાવી જીભના ઝપાટા મારવા - ગપ્પાં મારવાં કાપલો કાઢી નાખવો
- બધું ખાઈજવું

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન 1. નીચેના પ્રશ્નોના એક-બે વાક્યમાં ઉત્તર આપો.

1. પરીક્ષામાં પાસ થવા વિશે મહાદેવને શો વિશ્વાસ હતો ?
2. એકાએક મહાદેવ શા માટે અટકીને ઊભો રહી જાય છે ?
3. ખેતરમાં ગાયને જોતાં જ મહાદેવ શું કર્યું ?
4. ઈન્સ્પેક્ટરને મહાદેવની આંખમાં શું દેખાયું ?

પ્રશ્ન 2. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર ટૂંકમાં આપો.

1. છોકરાઓ પરીક્ષા આપવા નીકળ્યા ત્યારે ગામનું વાતાવરણ કેવું હતું ?
2. પરીક્ષા વિશે છોકરાઓ શું ચર્ચા કરે છે ?
3. મહાદેવ શા માટે રડવા જેવો થઈ ગયો ?
4. શા માટે મહાદેવનાં આંસુ આનંદમાં ફેરવાઈ ગયાં ?

પ્રશ્ન 3. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો.

1. પરીક્ષા આપવા જતી વખતે તમારા મનમાં કેવા વિચારો આવે છે તે જણાવો.
2. પાઠમાં ઉત્તર ગુજરાતની બોલીના શબ્દો છે તેવી જ રીતે તમારા વિસ્તારની બોલીના શબ્દો શોધીને લખો.
3. મહાદેવે કરેલો નિર્ણય યોગ્ય હતો ? શા માટે ?
4. ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબનો કયો ગુણ તમને ગમ્યો ? શા માટે ?

પ્રશ્ન 4. નીચેનાં વાક્યો કોણ બોલે છે અને કોને કહે છે તે જણાવો :

1. ‘તારે આપવાની છે. અમારે શું ?’
2. ‘ને આપણને ઉજાણી મળશે ?’
3. ‘એ મારી માસીને ત્યાં કહેજો કે ગાય -’
4. ‘કેમ ભાઈ, મોડો પડ્યો ?’
5. ‘આપો એને પેપર.’

પ્રશ્ન 4. સમાનાર્થી શબ્દ લખો.

પક્ષી, થર, ઉજાણી, ઈરાદો, ચહેરો

પ્રશ્ન 5. વિરુદ્ધાર્થી શબ્દ લખો.

માંદું, મજબૂત, રડવું, સૂરજ, મોટું

આટલું કરો.

1. મિત્રો સાથે મળીને કોઈને ઉપયોગી થાય તેવું કાર્ય કરો.
2. સૂર્યોદય સમયમાં તમારા ગામના વાતાવરણનું વર્ણન કરતો નિબંધ લખો.
3. તમે જ આ વાર્તાના નાયક હો તેમ વિચારીને આ વાર્તા ફરી લખો અને વર્ગશિક્ષકને બતાવો.

વ્યાકરણ

વિરામચિહ્નો

૨.૪ સે.મી.ના વરસાદમાં શું ઘઉં, સરસવ, ચણા જેવા પાકો ઉત્પન્ન થઈ શકે છે ?

ઉપરનું વાક્ય વાંચો. તેમાં ક્યાં ક્યાં વિરામચિહ્નો પ્રયોજાયાં છે. તે જાણો છો ને ? આ એક જ વાક્યમાં પૂર્ણવિરામ, અલ્પવિરામ અને પ્રશ્નાર્થચિહ્ન ત્રણ ચિહ્ન પ્રયોજાયાં છે. સામાન્ય રીતે પૂર્ણવિરામ વાક્યને અંતે પ્રયોજાય છે. અહીં અપૂર્ણાંક સંખ્યા દર્શાવવા અને સેન્ટિમીટરના સંક્ષેપાક્ષર દર્શાવવા માટે આ ચિહ્નનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. અહીં અલ્પવિરામ, ઉદ્ગાર ચિહ્ન અને પ્રશ્નાર્થચિહ્નના આવા પ્રયોગ સોદાહરણ સમજીશું.

અલ્પવિરામ વાક્યની મધ્યમાં આવતું વિરામચિહ્ન છે, તો ઉદ્ગારવાચક વાક્યની વચમાં અથવા વાક્યાંતે આવે છે. પ્રશ્નાર્થચિહ્ન વાક્યાંતે પ્રયોજાય છે. તમે આ ચિહ્નોના પ્રયોગથી પરિચિત છો. આ ત્રણેય ચિહ્નોના પ્રયોગને આધારે આ ચિહ્ન પ્રયોગને વધુ સમજીએ :

અલ્પવિરામ :

નીચેનાં વાક્યો વાંચો :

1. સિંધ, મેવાડ, માળવા, કાશી અને ઠેઠ કંદહાર લગી આજે લોકો ભૂખે મરે છે.
2. બિહાર, પંજાબ અને મધ્યપ્રદેશના માલવાથી લોકો આવ્યા છે.
3. ચકલી, કબૂતર, મોર, પોપટ, ગાલ્લી, આડણી, વેલણ બધું માટીનું.

ઉપરનાં વાક્યોમાં તમે જોઈ શકો છો કે જ્યારે એકથી વધારે બાબતોનો નિર્દેશ કરવાનો હોય ત્યારે તેમને અલગ દર્શાવવા માટે અલ્પવિરામ પ્રયોજાય છે. જેમકે, વાક્ય 1 અને 2 માં એકથી વધુ પ્રદેશનો, વાક્ય 3 માં એકથી વધુ રમકડાંનો નિર્દેશ થયો છે. તેમને અલગ તારવવા માટે અલ્પવિરામ પ્રયોજાયું છે.

હવે નીચેનાં વાક્યો વાંચો :

1. પણ તું દૂધ પી, તને મીઠું લાગશે.
2. ઓળખતાં આવડે તો ઝવેરાત, નહીં તો પથ્થર.
3. કોઈનું ભલું ના કરી શકો તો કાંઈ નહીં, પણ કોઈનું બૂરું ન કરશો !

ઉપરનાં વાક્યોમાં તમે જોઈ શકો છો કે ગૌણ વાક્યોને જોડવા માટે પણ અલ્પવિરામ પ્રયોજાય છે. કાવ્યપંક્તિઓમાં પણ ચરણને જુદાં તારવવા માટે અલ્પવિરામ પ્રયોજાય છે. નીચેની પંક્તિઓમાં અલ્પવિરામનો આ પ્રયોગ જોઈ શકશો :

1. એક મૂરખને એવી દેવ, પથ્થર એટલા પૂજે દેવ;
2. થયા શેઠ તે સારંગપાણિ રે, સાથે લક્ષ્મી થયાં શેઠાણી રે.
3. સાંજ ઢળી ને ચાલી ટ્રેન / સ્ટેશન ખાલી, ખાલી ટ્રેન

અહીં, ચરણને અંતે અથવા અંતરા કે શેરની પ્રથમ પંક્તિને અંતે અલ્પવિરામ પ્રયોજાયું છે, તે તમે જોઈ શકો છો. અહીં તમે એ પણ જોઈ શકો છો કે અલ્પવિરામ વાક્યમાં વચ્ચે, પદાંતે કે પંક્તિના ચરણાંતે પ્રયોજાય છે.

ઉદ્ગારચિહ્ન :

સામાન્ય રીતે ઉદ્ગારચિહ્ન વાક્યને અંતે પ્રયોજાય છે. જ્યારે વાક્યમાં કોઈ આશ્ચર્ય, આનંદ, આઘાત, દુઃખ વગેરે જેવા ભાવ દર્શાવવા હોય ત્યારે તે દર્શાવવા વાક્યાંતે ઉદ્ગારચિહ્ન પ્રયોજાય છે. નીચેનાં વાક્યો વાંચો :

1. ‘ફૂલોમાં રમતું આ નગર ફરી મળે, ન મળે !’
1. ગુજરાતમાં આજે ત્રણ વરસથી કારમો દુકાળ ચાલે છે !
1. પરખાયાં મારાં તળ-શિખર / ખૂબ મળી મતવાલી ટ્રેન !

ઉપરનાં વાક્યોમાં તમે જોઈ શકો છો કે વક્તાનું દુઃખ, આઘાત જેવા ભાવ દર્શાવાયા છે. તેથી વાક્યાંતે ઉદ્ગારચિહ્ન પ્રયોજાયું છે. હવે નીચેનાં વાક્યો વાંચો :

1. જહાંપનાહ ! મને થોડો સમય આપો.
1. પિતાજી ! આપ નિશ્ચિત થઈ જાવ
1. બેટા ! એમ સાકર નહીં દેખાય.

અહીં તમે જોઈ શકો છો કે સંબોધન કરવાનું હોય ત્યારે જેને સંબોધન કરવામાં આવ્યું હોય, તે પછી ઉદ્ગારચિહ્ન પ્રયોજાય છે.

પ્રશ્નાર્થચિહ્ન :

સામાન્ય રીતે જ્યારે કોઈ માહિતી મેળવવી હોય કે માહિતીની ચોકસાઈ કરવી હોય ત્યારે પ્રશ્નાર્થ વાક્યરૂપે પૂછાય છે. આવા વાક્યાંતે પ્રશ્નાર્થચિહ્ન પ્રયોજાય છે. આ પ્રયોગ તમે નીચેનાં વાક્યોમાં જોઈ શકશો.

1. કેમ ભાઈ મોડો પડ્યો ?
1. તું શું કરે છે ? શું શોધે છે ?
1. તે જોશીજી, આ વર્ષેય વરસાદ નથી કે શું ?

યોગ્ય સ્થાને જો વિરામચિહ્નો યોગ્ય રીતે પ્રયોજી શકાય તો અર્થ વધુ સચોટ રીતે અભિવ્યક્ત થઈ શકે, તે તમે ઉપરનાં ઉદાહરણો દ્વારા સમજી શક્યાં હશે. આમ તો આ વિરામચિહ્નો અન્ય અર્થોમાં પણ પ્રયોજાય છે. અને લખાણમાં આથી વધુ વિરામચિહ્નો પણ પ્રયોજતાં હોય છે. પણ તેનો અભ્યાસ આવનાર સમયમાં...